PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
Językoznawstwo 2014, z. X, s. 105–120

http://dx.doi.org/10.16926/j.2014.10.07

Nataliia DANYLIUK

Ісламізми-власні назви в українських перекладах Корану

„Сучасний етап розвитку української мовознавчої науки, – як слушно зауважує Т. Мороз, – характеризується підвищеним зацікавленням тими проблемами, що з об'єктивних причин не могли бути досліджені й розв'язані до часу набуття Україною державної незалежності" (Мороз 2007, 8). Одна з таких проблем – релігійна лексика як невід'ємна складова української лінгвосистеми. Проте після зняття табу на навколорелігійні питання українські мовознавці зосередили свою увагу передусім на християнській лексиці, тоді як лексика інших релігій, зокрема ісламу, майже не потрапляла в коло їхніх наукових інтересів.

Контакти України зі світом ісламу, історія яких розпочинається більше тисячі років тому (ймовірно, першими мусульманами, які систематично жили або кочували землями нинішньої України, були степовики, про що свідчать знайдені в Східній Україні поховання пращурів осетинів-аланів за мусульманським обрядом, які археологи датують VII–VIII століттями (Хазир-Огли 2006, 214), чому сприяло вже саме географічне положення країни, розташованої на рубежі двох великих цивілізацій, – християнської та мусульманської, на рубежі двох світів – Заходу та Сходу, не могли не позначитися на словниковому складі української мови, зокрема на формуванні окремого пласту лексики – ісламізмів[1].

На процес проникнення в українське мовне середовище семантично пов'язаних з ісламом лексем значною мірою вплинуло також знайомство українців із головним джерелом ісламського віровчення – Кораном,

[1] Детальніше про історію контактів України з ісламським світом див. Danyliuk N., 2014, *Ісламська лексика в історії української мови*, praca doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń (зокрема розділ *Іслам і Україна*).

а точніше – із його перекладами. Сьогодні існують три повні переклади Корану українською мовою – Олександра Лисенецького, Валерія Басирова, Михайла Якубовича, а також два часткові – Яреми Полотнюка і Валерія Рибалкіна.

Мета даної статті – проаналізувати ісламізми-оніми, вилучені з текстів українських перекладів Священної книги мусульман, і з'ясувати, наскільки адаптованими є ці назви в українській мові.

Ісламізми-власні назви, що з'являються в українських перекладах Корану, можна поділити на: 1) антропоніми (власні імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми людей), 2) теоніми (найменування божеств), 3) назви ангелів і джинів, 4) топоніми (назви географічних об'єктів), 5) назви сакральних книг, 6) назви священних місць і подій, 7) етноніми (назви племен, племінних союзів, народностей, народів, націй), 8) назви, пов'язані з есхатологією (уявленями про кінець світу й кінцеву долю людства) (див. також: Danyliuk 2014; Kulwicka-Kamińska 2004).

1. Антропоніми:

Абу Лагаб (КЯ), *Абу Лахаб* (КБ), *Абу Лягаб* (КЛ[2], КП) – дослівно означає „батько полум'я", „полум'яніючий", прізвисько дядька й одного з найзапекліших ворогів пророка Мухаммада в пізньомеккський період його діяльності (Милославский 1991, 9).

Адам (КЯ, КБ, КР-1, КП, КЛ) – згідно з Кораном – ім'я першої людини, створеної Аллахом із попелу й глини в якості свого замісника на землі (Милославский 1991, 13).

Азар (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – у Корані – батько Ібрагіма (Аврама), якого той закликав відмовитися від поклоніння ідолам, але Азар не послухався (Милославский 1991, 15); варто зазначити, що в біблійних розповідях батька Аврама звали Терах.

Альяс (КЯ, КБ), *аль-Яс* (КЯ), *Аль-Йаса* (КБ), *ал-Йас* (КР-1) – Альяса ототожнюють із біблійним пророком Єлисеєм; саме ім'я *Єлисей* (*Елисей*) знаходимо в перекладі Корану Олександра Лисенецького.

Ахмад (КЯ, КБ), *Агмед* (КЛ) – інше ім'я пророка Мухаммада (Милославский 1991, 178).

Аюб (КЯ), *Айуб* (КБ), *Айюб* (КР-1) – один із праведних слуг Аллаха, пророк, біблійний Йов (Милославский 1991, 16); Олександр Лисенецький,

[2] Український текст перекладу Корану Олександра Лисенецького надруковано латинськими літерами. У даній праці транслітеруємо латиницю кирилицею. Літери, а також буквосполучення, що з'являються в перекладі Лисенецького, замінюємо наступним чином: a – а, b – б, c – ц, ć – ц', d – д, e – е, f – ф, g – ґ, h – г, i – і, j – й, k – к, l – л', ł – л, m – м, n – н, ń – н', o – о, p – п, r – р, s – с, t – т, u – у, w – в, y – и, z – з, ż – ж, je – є, ji – ї, ju – ю, ja – я, ch – х, cz – ч, sz – ш, szcz – щ.

на відміну від інших перекладачів коранічного тексту українською мовою, вживає антропонім *Йов*, а не його арабський відповідник.

Гаман (КЯ, КЛ), *Хаман* (КБ), *Аман* (КЛ) – вельможа Фірауна (Фараона), якому було наказано побудувати вежу до небес, аби довести, що Аллаха не існує (Милославский 1991, 259); візир Фараона (Лисинецький 1914, 584).

Гарун (КЯ, КР-1), *Харун* (КБ) – старший брат і помічник Муси, біблійний Арон (Милославский 1991, 275); у перекладі Корану Олександра Лисенецького – *Арон*.

Гуд (КЯ, КР-1), *Худ* (КБ, КЛ) – пророк, посланий Аллахом до народу адитів, які жили в місцевості аль-Ахкаф у Аравії (Милославский 1991, 280); його ім'ям названа одинадцята сура Корану.

Давуд (КЯ, КБ, КР-1), *Дауд*, *Да'уд* (КР-1) – пророк і цар, відповідає біблійному Давиду (Милославский 1991, 56); у перекладі Корану Олександра Лисенецького представлено неарабізований варінт цього антропоніма – *Давид* (*Давід*).

Джалут (КЯ, КБ, КР-1) – голова ворожих ізраїльському царю Талуту (Саулу) військ, біблійний Голіаф (Милославский 1991, 58); у перекладі Корану Олександра Лисенецького – *Ґоліат*.

Зайд (КЯ, КЛ[3]), *Зейд* (КБ) – мається на увазі Зайд ібн Харіс – названий син пророка Мухаммада (Якубович 2012, 631).

Закарія (КЯ, КР-1), *Закарійа* (КБ) – один із праведників, батько Ях'ї, євангельський Захарій (батько Іоанна Хрестителя) (Милославский 1991, 74); Олександр Лисенецький у своєму перекладі Священної книги ісламу вживає антропонім *Захарія*, а не його арабський відповідник.

Зу ль-Карнайн (КЯ), *Зуль-Карнайн* (КБ, КЛ[4]) – дослівно означає „дворогий", прізвисько коранічного персонажа; людина, яку Аллах наділив великою владою й відправив у далекі походи на захід і схід; деякі коментаторі Корану вбачають у ньому Олександра Македонського, який зображувався на монетах як втілення рогатого бога Юпітера-Амона (Милославский 1991, 78).

Зу ль-Кіфл (КЯ), *Зулькіфл*, *Зуль-Кіфл* (КБ), *Зуль-Кіфль* (КЛ) – „той, що має долю, поруку, покровительство Аллаха", прізвисько коранічного персонажа, який згадується при перераховуванні пророків, що передували Мухаммаду; коментаторі Корану найчастіше ототожнюють його з Єзекіїлем (Милославский 1991, 79).

---

[3] У перекладі Корану Олександра Лисенецького даний антропонім має німецькомовне графічне оформлення – *Seid*, що легко пояснюється, зважаючи на те, що Лисенецький перекладав Коран не з арабського оригіналу, а з німецького перекладу Макса Хеннінга. У даній праці німецьке *Seid* передаємо українською мовою як *Зайд*.

[4] Німецьке *Zul-Karnein*, що з'являється в перекладі Корану Олександра Лисенецького, у даній праці передаємо українським *Зуль-Карнайн*.

Зу н-Нун (КЯ), *Зун-Нун* (КЛ) – „той, що з рибою", ідеться про Юнуса (Йону), який опинився в череві великої риби (Якубович 2012, 483); цей антропонім з'являється в перекладі Олександра Лисенецького й у Михайла Якубовича, у перекладі Валерія Басирова – *Юнус*.

Ібрагім (КЯ, КП, КР-1), *Ібрахім*, *Ібрахим* (КБ) – пророк, перший проповідник єдинобожжя, загальний предок арабів і євреїв, біблійний Аврам (Милославский 1991, 87); його ім'ям названа чотирнадцята сура Корану. Неарабізована форма цього антропоніма з'являється в перекладі Корану Олександра Лисенецького.

Ідрис (КЯ), *Ідріс* (КБ, КЛ) – пророк і праведник; коментаторі Корану ототожнюють його з біблійним Енохом (Милославский 1991, 92).

Ільяс (КЯ, КБ, КР-1), *Ілья* (КЛ) – пророк, посланець Аллаха, який закликав своїх одноплемінників відмовитися від поклоніння Баалу й увірувати в Аллаха; біблійний Ілля (Милославский 1991, 94).

Іль Ясін (КЯ), *Ільясін* (КБ) – один із варіантів читання імені Ільяс (Якубович 2012, 678); у перекладі Лисенецького – *Ілья*.

Імран (КЯ, КБ, КЛ), *'Імран* (КР-1) – у коранічному тексті – ім'я батька Мар'ям (Марії). Цікаво, що в християнських переказах батька Марії звуть Йоаким.

Іса (КЯ, КБ, КР-1), *'Іса* (КР-1) – особливо шанований пророк, останній перед Мухаммадом; християнський Ісус (Милославский 1991, 102). Неарабізована форма *Ісус* представлена лише в перекладі Корану Олександра Лисенецького.

Ісмаїл (КЯ, КБ, КР-1), *Ісмаіл* (КБ, КЛ), *Ісма'іл* (КР-1), *Ісмаель* (КЛ) – пророк, син Ібрагіма; біблійний Ізмаїл (Милославский 1991, 110).

Ісраїл (КЯ, КБ), *Ісра'іл* (КР-1), *Ізраіль* (КЛ) – друге ім'я Якуба (Милославский 1991, 120).

Ісхак (КЯ, КБ, КР-1) – пророк, син Ібрагіма; біблійний Ісак (Милославский 1991, 116). Олександр Лисенецький, на відміну від усіх інших перекладачів коранічного тексту українською мовою, вживає неарабізовану форму цього імені – *Ісаак*.

Карун (КЯ, КБ), *Кора*[5] (КЛ) – сучасник Муси, самовпевнений багатій; біблійний Корей (Милославский 1991, 134).

Лукман (КЯ, КБ), *Локман* (КЛ) – прадавній мудрець (Милославский 1991, 147); у Корані його іменем названа тридцять перша сура.

Лут (КЯ, КБ, КР-1) – праведник і пророк, біблійний Лот (Милославский 1991, 148); у перекладі Лисенецького – *Льот*.

Мар'ям (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – праведниця, мати пророка Іси, відповідає християнській діві Марії (Милославский 1991, 158); її ім'ям названа

[5] У оригіналі в тексті перекладу Лисенецького, як і в німецькому перекладі Макса Хеннінга, із якого перекладав Лисенецький, – *Korah*. Оскільки в німецькій мові **h** у кінці слова не вимовляється, дану лексему передаємо за допомогою кирилиці як *Кора*.

дев'ятнадцята сура Корану. У перекладі Олександра Лисенецького, крім антропоніма *Мар'ям*, з'являється також неарабізований варіант *Марія*.

Муса (КЯ, КБ, КР-1, КП) – пророк і посланець Аллаха, біблійний Мойсей (Милославский 1991, 173). Даний антропонім з'являється в усіх українських перекладах Корану, крім перекладу Олександра Лисенецького; Лисенецький вживає біблійне ім'я – *Мойсей*.

Мухаммад (КЯ, КБ, КР-1), *Могаммед* (КЛ) – засновник релігії ісламу й першої громади мусульман; за уявленнями мусульман – пророк Аллаха і його посланець, через якого людям був переданий текст Корану (Милославский 1991, 178). Його ім'ям названа сорок сьома сура Корану.

Нух (КЯ, КБ, КР-1, КП) – пророк і посланець Аллаха, один із найбільш шанованих ісламом пророків; біблійний Ной (Милославский 1991, 194). Його ім'ям названа сімдесят перша сура Корану. Неарабізовану форму даного антропоніма (*Ной*) знаходимо виключно в перекладі Корану Олександра Лисенецького.

Саліх (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – „благочестивий"; пророк, посланий Аллахом до самудян (Милославский 1991, 205).

Сулайман (КЯ, КР-1), *Сулейман* (КБ) – побожний і мудрий прадавній цар, син Дауда; біблійний Соломон (Милославский 1991, 212). У перекладі Олександра Лисенецького, на відміну від інших, більш пізніх українських перекладів коранічного тексту, представлено неарабізовану форму цього імені – *Соломон*.

Талут (КЯ, КБ, КР-1) – ізраїльський цар, який переміг Джалута; біблійний Саул (Милославский 1991, 223). У перекладі Олександра Лисенецького – *Савл*.

Узайр (КЯ), *Узейр* (КБ), *'Узайр* (КР-1) – людина, яку іудеї проголосили сином Аллаха; зазвичай ототожнюється з біблійним пророком Езрою (Милославский 1991, 239). У перекладі Корану Лисенецького – *Есра*.

Фіраун (КЯ), *Фараон* (КБ, КР-1, КЛ), *Фір'аун*, *Фир'авн* (КР-1), *фараон* (КП, КР-2) – фараон, цар Єгипту, куди Аллах послав проповідувати Мусу (Милославский 1991, 259). Майже в усіх перекладах Священної книги ісламу українською мовою функціонує як власна назва, ім'я. У Яреми Полотнюка – загальна назва. У перекладі Валерія Рибалкіна дана лексема зустрічається як у вигляді оніма, так і апелятива.

Шуайб (КЯ), *Шуейб* (КБ), *Шу'айб* (КР-1), *Шоайб*[6] (КЛ) – пророк, посланий Аллахом до його одноплемінників, названих у Корані спочатку асхаб аль-айка („люди заростів"), а потім – ахль-Мад'ян („жителі Мад'яна") (Милославский 1991, 301).

Юнус (КЯ, КБ, КР-1), *Йунус* (КБ) – пророк, ототожнюється з біблійним Йоною (Милославский 1991, 121); його ім'ям названа десята сура Корану. У перекладі Лисенецького – *Йона*.

---

[6] У оригіналі в перекладі Корану Олександра Лисенецького – *Schoeib*.

Юсуф (КЯ), *Йусуф* (КБ, КР-1) – праведник і пророк, біблійний Йосип (Милославский 1991, 121); його іменем названа дванадцята сура Корану. Неарабізована форма *Йосиф* з'являється виключно в перекладі коранічного тексту Олександра Лисенецького.

Якуб (КЯ), *Йакуб* (КБ), *Йа'куб*, *Я'куб* (КР-1) – благочестива людина, пророк із роду Ібрагіма, батько Юсуфа; біблійний Яків (Милославский 1991, 119). У перекладі Корану Олександра Лисенецького – *Яков*.

Ях'я (КЯ, КР-1), *Йахйа*, *Йахья* (КБ) – пророк і благочестива людина, син Закарії; євангельський Йоан Хреститель (Милославский 1991, 120). Олександр Лисенецький у своєму перекладі Священної книги мусульман вживає біблійний варіант цього імені – *Йоанн*.

2. Теоніми:

Аллах (КЯ, КР-1, КБ), *Аллаґ* (КБ), *Алляг* (КЛ) – до ісламу – одне з вищих божеств аравійського (зокрема, мекканського) пантеону, а в ісламі – один і єдиний бог, творець світу, господар Судного дня (Милославский 1991, 19). Даний теонім з'являється в усіх українських перекладах коранічного тексту, крім перекладу Яреми Полотнюка; замість слова *Аллах* Полотнюк вживає *Бог*.

Баал (КЯ), *Бал* (КБ), *Ваал* (КЛ) – у Корані – божество, якому поклонявся народ Ільяса (Милославский 1991, 94).

Вадд (КЯ, КБ, КЛ) – давньосемітський бог-охоронець (Якубович 2007, 36).

Джібт (КЛ), *Джибт* (КР-1), *джібт* (КЯ), *джибт* (КБ) – курейшитський ідол; у перекладі Корану Михайла Якубовича, а також у перекладі Валерія Басирова – загальна назва.

Аль-Лат (КЯ, КБ, КП), *Аллят* (КЛ) – ім'я доісламського жіночого божества, яке вшановували на всій території прадавньої Аравії; разом із богинями аль-Узза й Манат помилково вважалася однією з дочок Аллаха (Милославский 1991, 146).

Манат (КЯ, КБ, КП, КЛ) – прадавнє аравійське жіноче божество (Милославский 1991, 157).

Наср (КЯ, КБ, КЛ) – давньосемітське зооморфне божество, подібне до орла (Якубович 2007, 36).

Сува (КЯ, КБ), *Сова* (КЛ) – давньосемітський бог, захисник отар (Якубович 2007, 36).

Тагут (КР-1, КЛ[7]), *тагут* (КЯ, КБ) – диявол, що вводить в оману; у Талмуді зустрічається в значенні «омана», у Корані – у значенні ідол(и); усе, чому поклоняються замість Аллаха (Якубович 2012, 58). У перекладі

[7] У оригіналі в перекладі Корану Олександра Лисенецького, як і в німецькому перекладі Макса Хеннінга, із якого перекладав Лисенецький, – *Taghut*. Оскільки в німецькій мові **h** у буквосполученні **gh** не читається, даний теонім кирилицею передаємо як *Тагут*.

Корану Михайла Якубовича й у перекладі Валерія Басирова – загальна назва.

Аль-Узза (КЯ, КБ), *Ель-Узза* (КЛ), *аль-Озза* (КП) – прадавнє арабське жіноче божество, покровителька курайшитів, головна в тріаді богинь – аль-Лат, аль-Узза, Манат; усіх трьох курайшити вважали дочками Аллаха, але іноді аль-Лат і Манат називали дочками аль-Уззи (Милославский 1991, 239).

Ягус (КЯ), *Йагус* (КБ), *Ягут*[8] (КЛ) – давньосемітське зооморфне божество, до якого зверталися, щоб викликати дощ (Якубович 2007, 36).

Яук (КЯ, КЛ), *Йаук* (КБ) – давньосемітське зооморфне божество, подібне до коня (Якубович 2007, 36).

3. Назви ангелів і джинів:

Гарут (КЯ, КР-1, КЛ), *Харут* (КБ) – Гарут і Марут – ангели, ув'язнені у Вавилоні за гріхи; у Корані згадуються як знавці магії, які навчали її людей, застерігаючи при цьому про можливі наслідки (Милославский 1991, 275).

Джібріл (КЯ), *Джибріл* (КР-1), *Джибриль* (КБ), *Джабраїл* (КП) – ім'я найбільш наближеного до Аллаха ангела, головного посередника між ним і пророками, зокрема Мухаммадом; через Джібріла Аллах передав Мухаммаду Коран (Милославский 1991, 64). У перекладі Корану Олександра Лисенецького – *Гавриіл*.

Ібліс (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – ім'я скинутого з небес ангела, який став ворогом Аллаха й збиває віруючих з праведного шляху (Милославский 1991, 81).

Іфріт (КЛ) – „могутній", „той, який перемагає", найбільш злий, хитрий і сильний джин; у множині іноді вважається загальною назвою джинів і шайтанів (Милославский 1991, 117). В українських перекладах коранічного тексту ця назва з'являється тільки в праці Олександра Лисенецького, у перекладі Михайла Якубовича це – *могутній джин*, у перекладі Валерія Басирова – *силач з силачів джинів*.

Малік (КЯ, КБ, КЛ) – головний ангел, який охороняє пекло (Милославский 1991, 63).

Марут (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – (див. *Гарут*).

Мікаїл (КЯ), *Микаїл* (КБ, КР-1) – ім'я одного з головних, наближених до Аллаха ангелів: у християнській та іудейській ангелології йому відповідає Михаїл (Милославский 1991, 164). Неарабізовану форму *Михаіл* вживає у своєму перекладі коранічного тексту Олександр Лисенецький.

---

[8] У оригіналі в перекладі Лисенецького – *Jaghuth*. У тексті перекладу Макса Хеннінга, з якого перекладав Лисенецький – *Jaghûth*. Оскільки в німецькій мові літера **h** у сполученнях **gh**, **th** не вимовляється, кирилицею передаємо це слово як *Ягут*.

4. Топоніми:

Айка, *аль-Айка* (КЯ, КБ), *ал-Айка* (КР-1) – селище в Мад'яні, де жив народ пророка Шуайба (Якубович 2012, 555). У перекладі Корану Олександра Лисенецького даний топонім відсутній, замість нього Лисенецький вживає слово *ліс*.

Арафат (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – долина, розташована у двадцяти кілометрах від Мекки, на півночі обмежована грядою, що також називається Арафат; місце проведення головного обряду хаджу – постання перед „ликом Аллаха" (Милославский 1991, 22).

Аль-Ахкаф (КЯ), *Ель-Ахкаф* (КЛ) – „піщані пагорби", місце проживання народу Ад; може бути локалізоване в різних місцях Аравії, проте традиційно коментаторі Корану розміщують його в пустелі поблизу Хадрамаута (Милославский 1991, 12). Назва сорок шостої сури Корану. У перекладі Валерія Басирова замість топоніма *аль-Ахкаф* вживається слово *бархани*.

Бадр (КЯ, КБ, КР-1), *Бедр* (КЛ) – колодязі, біля яких у 624 році загін із трьохсот тринадцяти мусульман переміг майже тисячну армію мекканців (битва коло Бадру) (Якубович 2012, 70).

Бакка (КЯ), *Бекке* (КБ), *Бекка* (КР-1, КЛ) – інша назва Мекки (Якубович 2012, 85).

Вавилон (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – у Корані – місто, у якому були ув'язнені за свої гріхи ангели Гарут і Марут.

Аль-Джуді (КЯ, КБ), *Ель-Джуді*[9] (КЛ) – назва гори, яка, можливо, знаходиться поблизу міста Мосул на півночі Іраку (Якубович 2012, 321).

Єгипет (КЯ, КБ, КР-1), *Египт* (КЛ).

Ірам (КЯ, КБ, КЛ, КР-2), *Ірем* (КП) – Ірам Зат аль-Імад – „[багато]колонний Ірам", комплекс споруд, який ніби-то існував у Південній Аравії й був знищений Аллахом (Милославский 1991, 101).

Мад'ян (КЯ, КР-1), *Мадьян*, *Мадйян* (КБ), *Мідян* (КЛ) – територія в північно-західній частині Аравії (Якубович 2012, 275).

Аль-Марва (КЯ, КБ), *ал-Марва* (КР-1), *Мерва*[10] (КЛ) – пагорб у Мецці; між аль-Марвою та ще одним пагорбом (ас-Сафою) прочани здійснюють так званий „біг" (сай) (Якубович 2012, 32).

Медина (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – місто в Аравії, до якого переселився пророк Мухаммад із Мекки; перше місто-держава мусульман.

Мекка (КП) – Священне місто мусульман, у якому знаходиться головна мечеть Масджід аль-Харам з Каабою; батьківщина засновника ісламу

---

[9] У перекладі Корану Олександра Лисенецького даний топонім записано німецькою мовою – *El-Dschudi*.

[10] У оригіналі в тексті перекладу Олександра Лисенецького, як і в німецькому перекладі Макса Хеннінга, із якого перекладав Лисенецький, – *Merwah*. Оскільки в німецькій мові **h** у кінці слова не читається, даний топонім передаємо як *Мерва*.

Мухаммада (Милославский 1991, 152). Цей топонім з'являється тільки в перекладі Корану Яреми Полотнюка, у перекладі Михайла Якубовича – *надійне місто*, у Валерія Басирова – *безпечне місто*, у Олександра Лисенецького – *безпечний край*.

Ар-Ракім (КЯ), *Ракім* (КБ), *Ер-Ракім* (КЛ) – скрижаль з іменами юнаків, які за волею Аллаха проспали 309 років у печері, де переховувалися від ворогів (Якубович 2012, 428); або ж назва місцевості, у якій відбувалися ці події (Милославский 1991, 24).

Саба (КЯ, КБ, КЛ) – Сабейське царство, прадавня держава на півдні Аравійського півострова, у районі сучасного Ємену (Якубович 2012, 563); таку ж назву має тридцять четверта сура Корану.

Ас-Сафа (КЯ, КБ, КР-1), *Сафа* (КЛ) – (див. *аль-Марва*).

Синай (КЯ, КЛ), *Сінай* (КЯ, КБ, КП, КЛ), *Сінін* (КБ) – згідно з коранічними переказами – гора, на якій Аллах дарував Мусі скрижаль із заповідями (Милославский 1991, 173).

Тува (КЯ, КБ, КР-2), *Това* (КП, КЛ) – у Корані – назва священної долини. У перекладі Корану Олександра Лисенецького можна знайти також топонім *Ваді Това* (арабське слово ваді означає „долина”).

Аль-Хіджр (КЯ), *ал-Хиджр* (КР-1), *Хіджр* (КБ), *Ель-Хіджр*[11] (КЛ) – назва кам'янистої долини на північному заході Аравійського півострова, де жили самудити (Якубович 2012, 384).

Хунайн (КЯ, КР-1), *Хунейн* (КБ), *Хонайн*[12] (КЛ) – долина між Меккою й Таїфом, де у 630 році відбулася битва мусульман із багатобожниками племен Гаувазін та Сакіф (Якубович 2012, 264).

Ясриб (КЯ), *Ясріб* (КБ), *Ятріб*[13] (КЛ) – інша назва Медини.

5. Назви сакральних книг:

Забур (КЯ, КБ) – так у Корані названо Псалтир (Якубович 2012, 141). Лексема ця з'являється в перекладі Корану Михайла Якубовича й у перекладі Валерія Басирова, у тексті перекладу Валерія Рибалкіна – *Псалтир*, у Олександра Лисенецького – *псалтир* або *псалми*.

---

[11] Олександ Лисенецький залишив цей етнонім неперекладеним – *El-Hidschr*. У даній праці передаємо німецьке *El-Hidschr* як *Ель-Хіджр*.

[12] У оригіналі в тексті перекладу Олександра Лисенецького, а також у німецькому перекладі Макса Хеннінга, із якого перекладав Лисенецький, – *Honein*. Очевидно, львівський перекладач не знав, як передати даний топонім українською мовою, тому залишив німецький варіант. У даній праці подаємо кириличний запис – *Хонайн*.

[13] Олександр Лисенецький у своєму тексті перекладу Корану залишає даний топонім у німецькомовному графічному оформленні – *Jathrib*, як у перекладі Макса Хеннінга, із якого, власне, і перекладав Лисенецький. У даній праці подаємо кириличний запис *Ятріб* (німецьке **th** → **т**).

Інджіль (КЯ), *Інджил* (КБ) – у Корані – Писання, послане Аллахом Ісі; Євангеліє (Милславский 1991, с. 100). Лексема ця є тільки в перекладі Корану Якубовича й у перекладі Басирова, Рибалкін використовує назву *Євангеліє*, Лисенецький – *Евангел'є*, *Евангелиє*.

Коран (КЯ, КБ, КР-1, КП, КЛ) – головна Священна книга мусульман, запис проповідей, виголошених Мухаммадом у формі „пророчих одкровень" головним чином у Мецці й Медині між 610 і 632 роками (Милославский 1991, 141).

Таурат (КЯ, КБ) – Тора, П'ятикнижжя, Писання, послане Аллахом Мусі (Милославский 1991, 231). Лексема ця з'являється тільки в перекладі Корану Михайла Якубовича й у перекладі Валерія Басирова, у Лисенецького й Рибалкіна – *Тора*.

6. Назви священних місць і періодів:

Кааба (КЯ, КБ, КЛ) – буквально означає „куб", головне святилище ісламу, у бік якого мусульмани звертаються під час молитви й до якого здійснюють паломництво (Милославский 1991, 123).

Ель Кадр (КЛ) – арабське Laylat al-Qadr буквально означає „ніч могутності", цієї ночі Мухаммаду було послано перше „одкровення" (Милославский 1991, 198). Дана назва з'являється тільки в тексті перекладу Олександра Лисенецького; у Михайла Якубовича – *Ніч Величності*, у Яреми Полотнюка – *Ніч Призначення*, у перекладі Валерія Басирова це – загальна назва: *ніч призначення*.

Рамадан (КЯ, КБ, КР-1, КЛ) – дев'ятий місяць мусульманського місячного календаря, місяць посту, один із чотирьох доісламських священних місяців; у один із днів Рамадану Мухаммаду було послано перше „одкровення" (Милославский 1991, 197).

7. Етноніми[14]:

Ад (КП, КЛ), *народ Ада* (КЯ, КБ), *адити* (КЯ, КБ, КР-1), *адяни* (КП) – один із прадавніх народів Аравії, який проживав у місцевості аль-Ахкаф; був покараний Аллахом за їхні гріхи засухою, а потім буревієм, що стер їх з поверхні землі (Милославский 1991, 12).

Араби (КЛ) – цей етнонім з'являється в перекладі Корану Олександра Лисенецького; іноді Лисенецький за допомогою прикметника *степові* уточнює, що в коранічному тексті йдеться не просто про арабів, а, очевидно, про бедуїнів – арабів-кочовиків. У інших україномовних

[14] В українській мові етноніми належать до апелятивів. Але зважаючи на те, що в україномовних перекладах коранічного тексту чимало етнонімів графічно оформленні як власні назви (ідеться про вживання великої літери), у даній праці етноніми розглядатимуться разом із онімами.

перекладах Священної книги ісламу етноніма *араби* не зафіксовано, використовується виключно назва *бедуїни*.

Курайшити (КЯ), *курейшити* (КБ), *корейшити* (КП), *Корайш*[15] (КЛ) – плем'я, яке з кінця IV століття заселяло Мекку (Милославский 1991, 152). Назва сто шостої сури Корану.

Маджудж (КЯ, КБ) – ворожий людям народ, який жив на крайньому сході землі; біблійний Магог (Милославский 1991, 119). Дану лексему знаходимо в перекладі Корану Михайла Якубовича й у перекладі Валерія Басирова, Олександр Лисенецький вживає неарабізоване *Маґоґ*.

Мад'яніти (КЯ), *мадьянити* (КБ), *Мідяни* (КЛ) – народ, який жив у Мад'яні (північно-західна Аравія) (Якубович 2012, 220).

Жителі Расса (КБ), *Ар-Расса* (КЯ), *ар-Расса* (КЯ, КБ), *мешканці Ер-Расс* (КЛ) – назва одного з народів, який жив на теренах Аравійського півострова; оскільки ар-Расс означає „яма" („щось викопане"), більшість коментаторів Корану вважали, що цей народ заселяв місцину поблизу якихось колодязів чи джерел – можливо, в Мад'яні чи серед самудитів (Якубович 2012, 535).

Сабейці (КЯ), *сабійці* (КБ) – прадавній народ, що жив у південній частині Аравійського півострова, на території сучасного Ємену; мешканці Саби (Сабейського царства). У перекладі Корану Олександра Лисенецького цей етнонім відсутній.

Ес-Самірі (КЛ) – самарянин; у Корані – негативний персонаж, який підбурив народ Муси поклонятися замість Аллаха ідолу-тельцю (Милославский 1991, 173). Арабізовану форму знаходимо тільки в перекладі Корану Олександра Лисенецького, Михайло Якубович вживає назву *самарянин*, Валерій Басиров – *самаритянин*.

Жителі (*народ*) *Самуда* (КЯ, КБ), *самудити* (КЯ), *самудяни* (КБ, КР-1, КП), *Тамуд* (КЛ) – мешканці аль-Хіджра, які відмовилися поклонятися Аллаху й визнати Саліха його пророком, за що були покарані й загинули у своїх домівках (Милославский 1991, 205).

Народ Тубба (КЯ, КБ, КЛ) – плем'я хим'яритів, яке проживало на півдні Аравії (Kulwicka-Kamińska 2004, 160). Тубба – давній титул царів Ємену, подібний до титулу фараона в Єгипті (Якубович 2012, 758).

Яджудж (КЯ), *Йаджудж* (КБ) – ворожий людям народ, який жив на крайньому сході землі; біблійний Гог (Милославский 1991, 119).

---

[15] Олександр Лисенецький у своєму тексті перекладу Корану залишає даний етнонім у німецькомовному графічному оформленні – *Koreisch*, як у перекладі Макса Хеннінга, із якого, власне, і перекладав Лисенецький. У даній праці передаємо *Koreisch* українською мовою як Корайш, зважаючи на те, що німецькому **ei** відповідає українське **ай**, а **sch** – українська **ш**.

8. Назви, пов'язані з есхатологією[16]:

Джегенна, *Джеганна* (КЛ), *Геєна* (КБ), *геєна* (КЯ, КР-1, КП) – у Корані – місце, де невірні й грішники з-поміж людей і джинів будуть відбувати покарання; пекло (Милославский 1991, 63). У перекладі Корану Михайла Якубовича, а також у перекладі Валерія Рибалкіна й у Яреми Полотнюка це – загальна назва.

Еден (КЯ, КЛ), *Едем* (КБ) – біблійний термін для позначення раю в ісламі (Милославский 1991, 59). Михайло Якубович, посилаючись на аль-Багавві, зазначає, що Еден походить від дієслова адана – „перебувати десь", тобто мається на увазі вічне існування, а сади Едену – це сади вічності; або ж Еден – середина раю, фортеця чи річка в раю (Якубович 2012, 276).

Заккум (КП, КЛ), *заккум* (КЯ, КБ, КР-2) – дерево, що росте з глибин пекла; його гидкі плоди слугуватимуть їжею для грішників (Милославский 1999, 63). Як власна назва з'являється в перекладі Корану Яреми Полотнюка й у перекладі Олександра Лисенецького.

Іллійюн (КБ), *Ілліюн* (КЛ), *Іллійун* (КП, КР-2), *ілліюн* (КЯ) – „піднесений" (Милославский 1999, 59), згідно з уявленнями мусульман, це – або вища сфера сьомого неба, куди вознесуться душі праведників, або книга на небі, у яку ангели записують добрі вчинки людей (Полотнюк 1990, 112). У перекладі Корану Михайла Якубовича – загальна назва.

Кафур (КЛ) – камфора; напій, ароматизований камфорою, питимуть правовірні мусульмани в раю. Це слово з'являється тільки в перекладі Олександра Лисенецького, де функціонує як власна назва. У інших українських перекладах коранічного тексту вживається загальна назва *камфора*.

Сальсабіль (КЯ, КБ, КЛ) – назва джерела в раю (Милославский 1991, 59).

Сиджжин (КБ), *Сіджджін* (КП, КР-2), *Сідджін* (КЛ), *сіджин* (КЯ) – деякі коментатори Священної книги ісламу припускають, нібито це – частина пекла, де знаходиться книга з аналогічною назвою, у якій записані всі гріхи людей (Полотнюк 1990, 112). Як власна назва функціонує в усіх українських перекладах коранічного тексту, крім перекладу Михайла Якубовича.

Таснім (КБ, КЛ, КР-2), *Теснім* (КП), *таснім* (КЯ) – у Корані – райське джерело. У перекладі Михайла Якубовича – загальна назва.

Фірдаус (КЯ, КБ) – перський термін для позначення раю (Милославский 1999, 59); найвищий сад раю (Якубович 2012, 443). У перекладі Корану Олександра Лисенецького ця лексема не зустрічається, замість неї – *рай*, *райські огороди* (тобто сади).

---

[16] Не в усіх українських перекладах Корану це – оніми. Деякі назви окремі перекладачі коранічного тексту тлумачать як загальні.

Ель-Хотама[17] (КЛ) – „розтрощувальне", одна з назв пекла в ісламі (Милославский 1999, 63). З'являється лише в перекладі Корану Олександра Лисенецького, Михайло Якубович перекладає цю назву як *розтрощуюче*, Валерій Басиров – як *Вогонь нищівний*, у перекладі Яреми Полотнюка це – *пекельна піч*.

Як бачимо, чимало онімів, що з'являються на сторінках Священної книги мусульман, можна знайти також у Біблії. Та це й не дивно, зважаючи на те, що значну частину змісту Корану становлять повчальні історії, які беруть початок у апокрифічних іудейсько-християнських переказах, а самі християнство й іудаїзм подаються в Корані як релігії, що передували ісламу й генетично споріднені з ним (Резван 2000, 27). Так, наприклад, і в коранічному, і в біблійному тексті згадуються: Мойсей, Ной, Адам, Давид, Голіаф, Саул, Аврам, Ізмаїл, Ісак, Соломон, Енох, Йов, Езра, Ілля, Захарій, Єзекіїль, Йосип, Єлисей, Йона, Арон, Лот, Ісус, Йоан Хреститель, Корей, Яків, Марія, Михаїл, Гавриїл, Гог, Магог, Синай, Саба та ін.

Згідно з Л. Крисіним, існує п'ять етапів адаптації іншомовного слова: 1) вживання іншомовного слова в його споконвічній орфографічній (в усному мовленні – фонетичній) і граматичній формі, без транслітерації й транскрипції, у якості своєрідного вкраплення; 2) пристосування іншомовного слова до системи мови, що запозичає (транслітерація або транскрипція), віднесення до певної частини мови з відповідним морфологічним і (іноді) словотвірним оформленням; 3) втрата іншомовним словом супровідних сигналів і коментарів, вживання «на рівних» із іншими словниковими одиницями мови, що запозичає; 4) втрата жанрово--стилістичних, ситуаційних і соціальних обмежень у вживанні іншомовного слова; 5) реєстрація іншомовного слова в тлумачному словнику (Крысин 2004, 37–44).

Три етапи адаптації виділяє Л. Архипенко: 1) початковий етап – момент і початок процесу запозичення, під час якого обирається спосіб запозичення (транслітерація, транскрипція), графічно переоформлюється іншомовне слово; 2) поглиблений – функціонування й використання іншомовного слова в мовленні, під час цього етапу відбувається співвіднесення з граматичними категоріями мови, що запозичує, виявляються парадигматичні зв'язки (полісемія, синонімія, антонімія); 3) етап повної адаптації – лексикографічна обробка, регламентація, на цьому етапі з'являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція визначених понять, входження до граматичної системи мови-реципієнта (Архипенко 2005, 4–5).

Переважну більшість власних назв, що зустрічаються в українських перекладах Священної книги мусульман, словники української мови не

[17] У машинописі Олександра Лисенецького – *El-Hotamah*.

реєструють (ані тлумачні, ані словники іншомовних слів), тобто можна припустити, що назви ці практично невідомі носіям української мови й сприйматимуться ними як чужорідні й незрозумілі, а сфера вживання даних онімів здебільшого обмежується текстом Корану, а також спеціальною літературою, присвяченою питанням ісламу й ісламського світу.

До лексем, зафіксованих як в українських перекладах Корану, так і в словниках української мови, належать лише *Адам*, *Аллах*, етнонім *араби*, *Баал* (*Ваал*), *Вавилон*, *геєна*, *едем*, *Гог* і *Магог*, *Єгипет*, *Ібліс*, *Кааба*, *Коран*, *Мекка*, ім'я головного пророка ісламу (проте написання цього імені в словниках – *Магомет* – і в українських перекладах Корану – *Мухаммад*, *Могаммед* – дещо різниться), *Рамадан*; етнонім *сабеї*, *сабейці*, *фараон*.

Значна частина коранічних онімів у різних українських перекладах Священної книги мусульман має різне графічне оформлення. Наприклад: *Шуайб* (КЯ), *Шуейб* (КБ), *Шу'айб* (КР), *Шоайб* (КЛ); *Баал* (КЯ), *Бал* (КБ), *Ваал* (КЛ); *Абу Лагаб* (КЯ), *Абу Лахаб* (КБ), *Абу Лягаб* (КЛ, КП); *Джібріл* (КЯ), *Джибріл* (КР), *Джибриль* (КБ); *Сиджжин* (КБ), *сіджин* (КЯ), *Сіджджін* (КП), *Сідджін* (КЛ) та ін. До того ж, навіть у тексті одного перекладу можна зустріти декілька варіантів написання тієї самої лексеми. Так, наприклад, у перекладі Корану Олександра Лисенецького знаходимо варіанти: *Ісмаіл* і *Ісмаель*; *Гаман* і *Аман*; *Джегенна* й *Джеганна*; у перекладі Валерія Рибалкіна – *Фараон*, *Фір'аун*, *Фир'авн*; *Давуд*, *Дауд*, *Да'уд*; *Йа'куб* і *Я'куб*; у Валерія Басирова – *Мадьян* і *Мадйян*; *Йахйа* і *Йахья*; *Ібрахім* і *Ібрахим*; у Михайла Якубовича – *Альяс* і *аль-Яс*.

Така різноманітність графічних варіантів частково пов'язана з браком в українській мові єдиної системи для передачі арабських (і не лише) назв засобами української мови. На практичній відсутності правил графічного відтворення слів східного походження наголошує, зокрема, Галина Яворська (Яворська 1996). Крім того, слід зважати й на те, що не всі українські переклади Священної книги ісламу було зроблено безпосередньо з арабського джерела, а отже, на написанні деяких слів міг позначитися вплив мови-посередниці. Особливо помітно це у випадку з перекладом Корану Олександра Лисенецького, виконаним із німецького перекладу Макса Хеннінга. Так, наприклад, у тексті Лисенецького такі назви, як *Ісмаель*, *Могаммед*, *Агмед* та ін., відбивають німецьке написання (пор. у перекладі Хеннінга (Henning 1901): *Ismael*, *Mohammed*, *Ahmed*) арабських імен *Ismail*, *Muhammad*, *Ahmad*; а оніми *Schoeib*, *El-Dschudi*, *El--Hidschr*, *El-Hotamah*, *Koreisch*, *Merwah*, *Jaghuth* і т. д. узагалі представлені в німецькому графічному оформленні.

Отже, майже всі власні назви, які з'являються на сторінках українських перекладів Корану, можна віднести до неадаптованих (знаходяться на початковому етапі адаптації), чужорідних, таких, що знаходяться на периферії української мовної системи, оскільки мають численні графічні

варіанти, обмежену сферу вживання, не входять до реєстру загальних словників української мови й характеризуються неясністю, незрозумілістю для більшості її носіїв.

Перелік умовних позначень назв джерел

КБ – Басиров В., 2011, *Коран. Переклади смислів Корану українською мовою*, Сімферополь.

КЛ – Лисенецький О., 1914, *Коран*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів, НТШ 627/1.

КП – Полотнюк Я., 1990, *Коран*, „Всесвіт" 6, s. 90–129.

КР-1 – Рибалкін В., 2011, *Коран. Вибрані сури* (*1–16*), [w:] В. Рубель (упоряд.), *Історія Середньовічного Сходу*, Київ, s. 320–523.

КР-2 – Рибалкін В., 2013, *Коран : давні сури* (*мекканських період*), „Східний світ" 1, s. 139–160.

КЯ – Якубович М., 2012, *Преславний Коран. Переклад смислів українською мовою*, Медина.

Список літератури

Архипенко Л., 2005, *Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації* (*на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.*), Харків.

Danyliuk N., 2014, *Ісламська лексика в історії української мови*, praca doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, [maszynopis niepublikowany].

Henning M., 1901, *Der Koran*, Leipzig.

Крысин Л., 2004, *Русское слово, своё и чужое. Исследования по современному русскому языку и социолингвистике*, Москва.

Kulwicka-Kamińska J., 2004, *Kształtowanie się polskiej terminologii muzułmańskiej. Na podstawie piśmiennictwa religijnego Tatarów litewsko-polskich*, Toruń.

Милославский Г., Негря Л. (ред.), 1991, *Ислам: Энциклопедический словарь*, Москва.

Мороз Т., 2007, *Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття*, Чернівці.

Резван Е., 2000, *Коран и его толкования. Тексты, переводы, комментарии*, Санкт-Петербург.

Хазир-Огли Т., 2006, *Проблеми ісламу України в їх науковому відтворенні*, „Українське релігієзнавство” 40, s. 214–228.
Яворська Г., 1996, *Запозичення зі східних мов в українському правописі* (*деякі зауваження до проблеми орфографічного вибору*), „Східний світ” 2, s. 140–151.
Якубович М., 2007, *Смисли Преславного Корану українською мовою*, „Київська Русь” 9 (XVIII), s. 7–107.

Islamizmy-onimy w ukraińskich przekładach Koranu

Streszczenie

W artykule rozpatrzono islamizmy-onimy wyekscerpowane z pięciu ukraińskich przekładów Koranu. Islamizmy te podzielono na: antroponimy, teonimy, nazwy aniołów i dżinów, toponimy, nazwy ksiąg sakralnych, nazwy związane z eschatologią. Islamizmy-onimy należą do słów nieadaptowanych, takich, które znajdują się na peryferiach ukraińskiego systemu językowego, ponieważ nie wchodzą do rejestru słowników ukraińskich (z wyjątkiem tylko poszczególnych wyrazów), sfera ich użycia ogranicza się do tekstu Koranu i literatury specjalistycznej, związanej z islamem i światem islamskim. Nazwy te mają liczne warianty graficzno-ortograficzne i są niejasne, niezrozumiałe dla większości użytkowników języka ukraińskiego.

Słowa kluczowe: język ukraiński, leksyka islamska, Koran, nazwa własna.

Proper Nouns of Islamic Origin in the Ukrainian Translations of the Quran

Summary

The article is devoted to analyzing proper nouns semantically connected with Islam, which appear in five Ukrainian translations of the Quran. Those words will be divided into anthroponyms, theonyms, names of angels and genies, toponyms, religious books names, names connected with eschatology. Proper nouns of Islamic origin are unadapted and appear on the periphery of the Ukrainian linguistic system, not belonging to the register of Ukrainian dictionaries (apart from certain words); the area of their use is limited to the Quran and specialized literature connected with Islam and the Islamic word. Such words have numerous graphical and orthographical variants and are unclear and incomprehensible for a majority of the Ukrainian language users.

Keywords: Ukrainian language, Islamic lexis, Quran, proper noun.